

EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHTUSKOMITEE
 VABARIIKLIK RESTAUREERIMISVALITSUS

OBJEKT: Kuivastu kõrts-postijaam, Kingissepa
rajoonis, Mahumaal

ŠIFR. NR.: _____

TELLIJA: ENSV MN Riiklik Ehituskomitee

TEOSTAJA: _____

Mõningaid andmeid Kuivastu kõrts-postijaama
 ehitusajaloo kohta ja tema osatähtsusest
 muinsuskaitse seisukohalt kõrtside-posti-
 jaamade hulgas.

Juhataja: _____

Peainsener:
 Peaarhitekt: _____

Projekt-jaoskonna
 juhataja: _____

Peaspetsialist
 ajaloo alal: _____

Peaspetsialist
 arhitektuuri alal: _____

Objekti autor: _____

TALLINN 1971.

2

Mõningaid andmeid Kuivastu kõrts-postijaama
ehitusajaloo kohta ja tema osatähtsusest
muinsuskaitse seisukohalt kõrts-postijaamade
hulgas.

Kalvi Aluve

Tallinn, 1971.

Sisukord.

1. Üldiselt.
2. Kõrtsihoone ehitusajalooline karakteristik.
3. Osatähtsus kõrts-postijaamade rühmas muinsuskaitse seisukohalt.
4. Kultuurilooline tähtsus.

1. Üldiselt.

Inimvaimu iseloomustab alatine teadmiste janu. Ehituskunstiliste teadmiste areng väljendub püstitatud hoonetes. Vanad ehitised aitavad meil lahti mõtestada arhitektuuriteoste ehitamise eesmärke, sotsiaalsed tagapõhja, ehitaja positsiooni ühiskonnas, ehitiste vastupidavust, otstarbekohasust, ökonoomsust - ühesõnaga üldise kunstilise ja konstruktiivse mõtte arengut. Seega aitavad nad ühtlasi kokkuvõttes mõista ka möödunud aegade inimest, tema tööekspidamisi, looduse- ja maailma käsitust. Arhitektuuri ajalooline pärand rikastab meie elu keskkonda, ta kujutab endast kordumatut kultuuriväärtust, on katkematu elu ja loomingulise vaimu asitõend. Arhitektuurimälestiste säilitamiseks kohustab meid ühiskonna moraalne vastutus kogu inimkonnale kuuluva esivanemate pärandi eest.

Teame, et vanu ehitismälestisi ei ole säästnud aeg ega võõramaiste vallutajate röövretked. Paljusid arhitektuurimälestusmärke on tabanud loodusõnnetused, paljusid aga väär suhtumine minevikus valitsevate klasside poolt.

Arhitektuurimälestiste säilitamine on kallis ja suhteliselt suuri kulutusi nõudev ettevõtmine. Seetõttu me ei säilita mitte kõiki vanu ehitisi, vaid üsna väikese osa. Me säilitame ainult arhitektuuri tõelisi kunstiteoseid, üksikute ehitustüüpide väljavalitud esindajaid, arvestades nende kunstilist, ajaloolist ja kultuuriloolist väärtust, nende unikaalsust ja nendega kaasnevat populaarsust.

Üheks niisuguseks unikaalseks tüübi esindajaks kõrtsi-

hoonete hulgas on Kuivastu kõrtsihoone Muhumaal. Selle näite tõestuseks toomegi allpool andmeid nii ehitusajaloost kui ka kultuuriloost.

2. Kõrtsihoone ehitusajalooline karakteristik.

Kuivastu kõrtsihoone on ehitatud Kuivastu mõisa poolt. Ehitajate järgi jagunevad kõrtsid küllakõrtsideks, kirikukõrtsideks ja mõisakõrtsideks. Arhitektuuri poolest jagunevad kõrtsid küllakõrtsideks ja maanteekõrtsideks. Maanteede äärde ja rahvakogunemiskohtadesse, nagu kihelkonnakirikute ja mõisade juurde ehitasid maanteekõrtse nii kiriku- kui aadlimõisad ühtemoodi.

Kõrtsihooneid hakati ehitama nähtavasti juba keskajal. 1481. a. saab Keila kirik renti mõisalt kiriku maa-alal paiknevate kõrtsihoonete eest¹⁾. Kõrtsimaksu (Krochgelt, Kruggeld) suurus oli 2 Riia marka. Kümnekonna hoone hulgas oli P. Johanseni arvates 1-2 kõrtsi. 1529. a. ilmub kiriku juurde veel üks Klooqa (Lodensee) mõisale kuuluv kõrtsihoone, nn. "Klugensche Krug", mis veel kodenlikul ajal kivivaremeina säilis.

Üllemajade sulgemisest on juttu 1536. a. Russowi kroonikas. Selgub, et turniivi ajal Tallinnas tekkis aadlike ja linlaste vahel tüli ja et üldist segadust mitte suurendada, võeti tarvitusele abinõud: "Gilditoad ja Üllemajad löödi kiiresti kinni, selleks et need, kes seal sees olid, ei tuleks välja ja seda kõike ei suurendaks."²⁾ Toolse linnuse kõrtsi mainitakse 1520. a.³⁾ ja selle kõrtsi ostus-müükis samal aastal.⁴⁾ 1535. a. eksisteerib Sõkla kõrts.⁵⁾

Kui 1651.a. Liivimaa Poolale allutati, kauplesid Liivimaa mõisnikud endale armu- ja eesõiguste kirja, mille XXI punktis on öeldud, et Liivimaa mõisnikel ja suurtel isandatel on õigus õlut pruulida ja seda oma kõrtsides müüa, ilma mingisuguse takistusega ja ilma maksu ehk aktsiisi maksmata⁶⁾. Seda punkti pidasid kõrtside omanikud kaua aega oma joogimüügi aluseks.

Missugune nende kõrtside arhitektuurne ilme oli, ei ole teada. Võib siiski arvata, et need olid puudust maaelamute laadilised hooned, mis käesoleva ajani säilinud kõrtsihoonetest tunduvalt erinesid. Igatahes puudusid seal puhke- ja öömaja võimalused reisijaile ja nad olid puhtal kujul joogikohad. Seda tõestab Rootsi kuninga Karl IX poolt antud seadus 1601.a., mis taotleb kõrtside kasutamist võõrastemajadena⁷⁾. Selle nõude peale mõisnikud kõrtse küll asutasid, kuid majanduslikku tulu silmas pidades muutusid need ka 17.sajandil ainult õlle ja alkoholi müügikohtadeks.

17.sajandi kõrtsihooned erinevad juba oma arhitektuurilt keskaja algelistest kõrtsihoonetest, lähenedes meile tuntud maanteekõrtsidele, mis olid kohandatud teekäijaile ööbimiseks. Maanteekõrtside kujunemisele aitavad kaasa kõik järgnevad riigivõimu korraldused, sealhulgas ka küüdi ja postikorraldused Rootsis aa. 1633, 1636, 1649, 1651⁸⁾, 1670, 1693 ja 1697.⁹⁾

Kõrtse asutasid mõisad, linnused ja kirikud. Osa kõrtse hävis Vene-Rootsi sõjas 1656-1658.a. nagu selgub Riia kindralkuberner Claus Totti politseikorraldusest 1671.a.¹⁰⁾ Kõrtside taastamist nõutakse energiliselt ja sama korralduse pt. VII p.1 järgi peab seal leiba, õlut, viina, kaeru, heinu ja õlgi müügil olema.

1636.a. määruse sätteid kujundavad kõrtsidest juba kõrtpostijaamad. Nad on ettenähtud iga 2-4 miili järgi ja nad on varustatud juba tallidega.

Pärast Põhjasõda edeneb kõrtside ehitus raskuste tõttu põllumajanduses Eestis vaevaliselt. Alles 18. saj. teisel poolel kui 60-ndatel aastatel avaneb Eesti piiritusele Vene turg, hoogustub järsult kõrtside ehitus. Tekivad suuremad puust kõrtsihooned maanteede äärde. Kõrtsid on varustatud kõik kas ühe või kahe talliga. Samad maanteede kõrtsid täidavad 17. saj. ja osalt ka 18. saj. hobupostijaamade funktsioone.

Taoliste maanteekõrtside hulka kuulub Kuivastu kõrtpostijaama hoone, ehkki ta on pisut hiljem ehitatud.

Head kõrtsid püsivad väga pikka aega samadel asukohtadel, sest kõrtsi tulukus oleneb suurel määral tema asendist. Kui kõrtsi läbimüük moodustas 17. saj. keskmiselt 10-15 vaati, siis väikestel, halva asukohaga külakõrtsidel oli see vaid 4-8 vaati 31ut, parematel kõrtsidel aga kuni 100 vaati 31ut aastas. Heades kohtades tekkis isegi konkurents, ühte kohta tekkis mitu kõrtsi. Liivimaal oli see keelatud, Eestimaal aga mitte¹¹⁾.

Kõrtsi peamiseks müügi aineks oli keskajal olu, 17. saj. vähesel määral ka viin. Revisjoni vakuraamatust Liivimaal 1687-90.a. mõnede Pärnu kreisi mõisade kõrtside kohta on öeldud, et viina ja tubakat neis kõrtsides müüa ei ole. Põhja-Eesti kõrtside kohta ei anna rikkalikud allikad andmeid ühtegi korda viina müügist. Viinamüügist kõrtsides on andmeid Kagu-Eestist Tartu kreisis, kus aastane viina müük ei tõusnud üle 100 toobi viina aastas ühe kõrtsi kohta.¹²⁾

Mandri ja Saaremaa vahelised Muhu maanteekõrtsid olid Saaremaa kõrtsidest tulu poolest esirinnas. Nii moodustasid 1618/19. aastail kõrtside tulud Muhus 452 taalrit. Samal ajal

olid kõikide Saaremaa kõrtside tulud kokku 622 taalrit.¹³⁾

16.-17.saj. kõrtsihooneid ei ole säilinud, puuduvad ka piltkujutused. Nende kohta võib teatavat ettekujutust saada 17.saj. külakõrtside kirjeldustest, samuti mitmetest reisi-kirjeldustest.

Külakõrtsidel puudusid tavaliselt sakste kambrid, ka suur kõrtsituba oli klaasakendeta. Enamasti puudusid tallid hobuste paigutamiseks. Kõrtsideks kasutati ka talu rehtesid. Maanteekõrtsidel oli 4-5 klaasaknaga varustatud üld kõrtsituba, peale selle veel 2-3 sakste kambrit, mis samuti olid klaasitud akendega ja tihti isegi laudpõrandatega. Ruumi nurgas paiknes kas telliskivi- või paekiviahi. Kõrtsitoaga ühe katuse all oli rehealune, kus said varju hobused ja sõiduvahendid. Rehealuses (mõnikord ka kojas) asetses suur võlvitud kõögiahi, kus valmistati teekäijaile sööki. Nii kirjeldab A.Soom rootsiaegset eesti kõrtsi.¹⁴⁾

Feodalismi ajastul muutub maaehituste vorm väga aegselt ja unte vormide kõrval säilivad pikka aega vanad vormid. Võib arvata, et taolisi vanu kõrtsihooneid leidus ka veel 18. saj. ja 19.saj. algul. Üsna sarnane on Chr.H.J.Schlegeli Rakvere lähedase kõrtsitoa kirjeldus A.Soomi poolt kirjeldatud pildiga, kõrtsituba sarnaneb talutoaga, on vaid ruumikam, nurgas maakivist ahi, mille pind moodustab kõrtsitoast ühe kuuendiku. Põrand kaetud paeplaatidega, tuba väikese aknaga, mis koosneb vaid ühest klaasitükikesest. Akna mõõdeteks on üks vaks kõrgust ja kaks vaksa laiust. Seinad ja lagi on üksteise peal lamavatest palkidest, tuba aga kõrge võrreldes madalate talutubadega.¹⁵⁾

Analüüsides rootsiaegse kõrtsi kirjeldust ilmneb, et 4-5 aknaga kõrtsituba pidi olema vähemalt kahest küljest val-

gustatud, s.t. kas eest ja otsast või isegi kolmest küljest, s.t. eest, otsast ja tagant.

Torkab silma, et vanemates kortsides kirjeldustes esineb küttekoldena alati ahi, nagu talu elamiski, savipõrandad ja väiksed ühest-kahest klaasitükist aknad. Mantelkorstendest kirjeldustes juttu ei esine. Seega on kirjelduste järgi vana-de kortsihoonete ja elurehete arhitektuuris väga palju ühist.

Vaatame võrdluseks vanimaid elurehtesid vanemate kortsihoonetega. Näiteks Lõhmuse talu elurehi Obinitsa külas Võru rajoonis¹⁶), mis koosneb algselt ainult kahest ruumist (lisa-kamber hilisem) ja on pärit 18.saj. II poolest, vastab üsna täpselt rootsiaegse kortsii kirjeldusele. Üks elutare viie aknaga, uksega rehe alt, suure ahjuga nurgas ja tarega külgs-neva rehealusega. Muide, pääsu kortsituppa rehealuse kaudu kohtame ka 18.saj. lõpu kortsides näiteks Gulbinas kortsis Leedus (1782)¹⁷), millel on eluosas kaks ruumi ja ühes Riia kortsis (1800)¹⁸), millel on eluosas kolm ruumi.

Suure võlvitud köögiahju all rehealuses, kus valmistati teekäijaile sööki, võib tõenäoselt oletada 17.saj. kortsides mantelkorstent analoogselt kirjeldatud Gulbinai ja Riia kortsile.

Võrreldes Vana-Pärna kortsii Regissaare külas (Kirde-Eestis) Jaama elurehega Vanasaare külas (Kirde-Eestis) näeme, et erinevusi peaaegu ei olegi, või nad ei ole olulised. Mõlemal koosneb eluosa suurest rehetoast reheahjuga ja rehetoa otsas oleva rehealusega. Rehetoa taga olev piklik ruum on ainult Vana-Pärna kortsil jagatud vaheseinaga kaheks. Ja lõpuks rehetoa ees olevat ulualust toetab kortsihoonel kolm puitposti, taluhoonel konsoltalad.

Veendunult võib pidada kõige olulisemaks tunnuseks kõrtsihoonete tüpologiseerimise alusena hoone horisontaalset planeeringut selle ajaloolises arengus. Muud tunnused on kui täiendavad, süsteemi detailiseerivad abitunnused. Kõrtsihoonete tüüpe, mõõtmeid, väliskuju, interjööri ja dekoori on mõjutanud muidugi looduslikud tingimused, asukoht, majanduslik eesmärk (tulu alkoholi müügist, puhkepaigaks reisijaile), tehnika arengutase (puit, kivi, karkass, akende, ahjude või mantelkorstendega), omandi ja klassivahekordadest (kõrtsitubade ja tallide diferentseerituse aste lähtudes sotsiaalsest positsioonist), kõrtsmiku kõrvalteenistuse viisid (rehetuba põllumajandusliku abitootmise korral) ja ka rahva esteetilised arusaamad.

Alatüüpideks jagamise juures on eriti arvestatud elu- ja majandusruumide omavahelist ühendusviisi - arhitektuurset kaju, mida paljud rahvaarhitektuuri ja kõrtside uurijad on põhitunnusena arvesse võtnud (Valgevene, Leedu, Poola). Erilist tähelepanu on pööratud traditsioonilise kõrtsi planeeringus algse tuumiku funktsioonile ja asendile. Vaatluse alla on võetud ainult maakörtsid. Eeltoodust lähtudes jagunevad eesti kõrtsihooned kolme tüüpi:

- 1) ilma tallita,
- 2) ühe talliga ja
- 3) kahe talliga kõrtsihooneteks.

Ilma tallita kõrtsihoone tüüp on tõenäoselt välja kujunenud eesti elurehe vanimast primitiivsest kahe ruumiga (tare ja rehealune) tüübist. Algul piirdus kõrtsihoone funktsioon ainult õlle müügist, hiljem ka viina müügist, mõisa poolt tulu saamise eesmärgil. Seetõttu kahe ruumiga elurehest jäi algsel kõrtsitüübil järgi vaid üks ruum (eluruum). Ilma tal-

lita kõrtsihoone sai algselt elurehe redutseerunud kuju. Ilma tallita kõrtsihooned olid nähtavasti kõik keskaegsed kõrtsid ja osa 17.-18.saj. kõrtse, elas see tüüp harva esindajana teiste kõryal aga pea 20.sajandini välja. Ilma tallita kõrtsihooneid ehitati ainult vähekäidavate suve- ja taliteede häärde, nn. küla- ja rannakõrtsidena, kus külastajaiks olid põhiliselt kohalikud talupojad.

Ühe talliga kõrtsihoone kujuneb samuti eesti rehielamust. Vanimal tüübil koosnes kõrtsi eluosa ühest ruumist, analoogselt rehielamu arenguga kasvas ruumide arv kõrtsis kahelekolmele ja rohkemale. Algul elas ainsas kõrtsitoas ka kõrtsmik, hiljem tekkis kõrtsitoa taha kas üks, kaks või enamgi kõrtsmiku eluruumi, hiljem aga lisandusid veel sakste kambrid. Mõnikord oli ruumide hulgas ka rehetuba, mis teenis ühtlasi kõrtsitoana, vahel aga lihtsalt lisaruumina. Küttekehaks oli kerisahi, paralleelvormil aga väikse puit-mõisahoone eeskujul mantelkorsten.

Kahe talliga kõrtsihoone tüüp on kõrtside arengu lõppresultaat. Ta areneb välja ühe talliga kõrtsihoonest teise talli lisamise teel. Kahe talliga kõrtsihoone tüüp esineb ainult Eesti ja Põhja-Läti territooriumidel, st. vanades Eesti ja Liivimaa kubermangudes. Seega on kahe talliga kõrtsihoone omane ainult vanale Liivimaale nagu unikaalne rehielamugi. Kahe talliga kõrtsihoone tüüpi ei esine mujal (Valgevene, Leedu, Poola). Teise talli tekkimist lisaks esimesele tingis kohapealne häretult terav klassi vastuolu talupoegade ja vööramaiste orjastajate vahel. Neil maa-aladel, kus talupoeg alus oma rahvusest mõisnikule, nagu Venemaal, Leedus ja Poolas, taolist kahe talliga kõrtsitüüpi ei teki. Kõrtsituba oli ühine, vahest ka ööbimisruum. Kui ööbimisruumid olid eraldi,

siis olid nad ikkagi ühes hoone tiivas kõrvti.

Kuivastu kõrtsihoone kuulub kolmandasse, kahe talliga kõrtsi, tüüpi. Ta on lõplikult välja kujunenud plasnilahendusega maanteekörts. Siiski on Kuivastu kõrtsil muinsuskaitse seisukohalt kahe talliga kõrtsihoonete tüübi hulgas eriliselt väljapaistev koht. Seda nimelt oma arhitektuurse kuju poolest, mida on tinginud asukoht teede ristil.

L-tüüpe kujulise plaanilahendusega kõrtsihooneid on olnud Eesti NSV territooriumil seni teada olevail andmeil ainult neli kõrtsihoonet - Simunas, Koerus, Koluveres ja Kuivastus. Neist on Simuna kõrts tulekahju tagajärjel täielikult hävinud ja Jõgeva kõrts Koluveres kaotanud oma lühema tiiva. Seega on täiesti terviklikult sellest alatüübist säilinud vaid kaks kõrtsihoonet.

Saaremaa kiviarkhitektuur (eriti klassitsistlikus stiilis ehitised) erineb tunduvalt mandri omast. See on tingitud esma-joones kohalikust suurepärasest ehitusmaterjalist. Jälgides parimaid ehituskunsti näidiseid Saaremaal, nagu Kõljala mõisa pesahoone, Kuressaare kaubahoov jt., torkab momentaalselt silma paljude ehitusdetailide härmine saledus. Akna ääriste, sammaste, korstnapiipude jt. detailide ahtad mõõtmed on Saaremaa omapära. Kuivastu kõrts juhatab Kuivastu sadamas selle peatüki sisse.

Saaremaa on omaette etnilise piirkonnana paelunud alati paljude kunstnike, kirjanike, arhitektide, etnograafide ega ka kümnete tuhandete turistide igaaastast huvi. Kuivastu sadam koos Kuivastu kõrtsiga on nende esmane võõrustaja, harukordselt sümpaatne võõrustaja ja seetõttu kadestamisväärt populaarsuse võitnud. Ühegi meie saare sadam ei saa selles suhtes võistlejana arvesse tulla. Ei ole seda ka vastasolev mandri-

dam Virtsu. Kuivastu sadama rajamine on seotud regulaarse postitühenduse tekkimisega saarte ja mandri vahel 17. sajandil.

Esimene kirjalik ürik sidepidamise korraldamise algeete kohta Eestimaal on ordumeister Volter von Plettenbergi poolt 2. märtsil 1532. a. Muhu saarel Koguva külas elanud Hanskele (Smuulide esivenemale) antud vabaduskiri, mis vabamehele Hanskele ja tema järglastele suurte eesõiguste kõrval esimese sidepidamiskohustuse peale pani. Ka hiljemgi, Taani ja Rootsi riigi poolt säilitati need eesõigused ja kohustused. 17. sajandil kinnitati Hansu järglastele - Koguva küla priitalupoegadele postiveo kohustus. Selle kohaselt pidid nad vedama posti esialgu üks kord nädalas Kuivastust Pärnu ja tagasi, hiljem aga tarviduse kasvades tihemini. Sellest postiveo korraldusest saadi lahti alles pärast kolme aastast kohtuprotsessi 1891. a. Nähtavasti ühendus käis Kuivastust Pärnu Virtsu kaudu nagu selgub edaspidistest andmetest.

Eesti sõja- ja maanteede võrku kuulusid 17. saj. teiste teede hulgas ka Tallinn-Haapsala-Virtsu-Kuressaare. Rootsi aja lõpuks oli loodud Eesti aladel riiklik postikorraldus, vähene reisijate vedu ja palju soovida jätvad puhke- ja ööbimisvõimalused kõrtsiides. Postijaamadeks kasutati üldiselt kõrtsihooneid, kuna spetsiaalseid postijaamahooneid ehitatud ei olnud. Õieti ehitatavad kõrtsid talliga kujutasidki endast postijaamu. Ka Tallinn-Kuressaare maanteel oli organiseeritud postiliiklus ja smetiisikute küüt, sest eriline tähelepanu tol ajal oli sunnitud ranniku lähedastele teedele ühenduse pidamiseks Rootsi keskvalitsuse ja piirmaade vahel. Võib arvata, et Kuivastus oli sadamas juba tol ajal kõrtsihoone, seda eeldab tema asukoht Virtsu vastas. Virtsu kõrtsi kohustuseks oli 17. sajandil aga pidada ühendust mandri ja Muhumaa vahel,

milleks kõrts pidas ülal 6 sulast, kes suure paadiga vedasid üle väina reisijaid ja kaupu. Seega oli oma asukoha tõttu silmapaistvalt tähtsad nii Kuivastu kui Virtsu kõrtsid, küll aga võis nende omavaheline positsioon aegade jooksul parem olla ühe või teise kasuks. Teatavasti segasid tol ajal nagu praegu- gi halvad ilmad tihti järjekindlat ühenduse pidamist merele ja oodata vaiksemat sõiduilmataolini Viitsus kui Kuivastus vasta- valt sellele, kus torm postivedajaid kinni pidas.

Rootsi postikorralduse katkestab Põhjasõda. Pärast 1710. aastat kaotab osa teid oma tähtsuse. Tsaarivalitsust huvitab esmajoones hea ühendus Peterburi ja kubermangu keskuste (Tallinn, Riia) vahel ja ka kubermangu keskuste Tallinna ja Riia endi vahel. Nii katkeb regulaarne postiliiklus Tallinn-Kuressaare ja Pärnu-Kuressaare vahel ligi 100 aastaks.

Vähehaaval aga taastatakse ka venad ühendused rannaga. Postijaamade rajamisest Pärnu ja Kuressaare vahel teatab üks arhivaal 1811.aastast. L.A.Mellini *atlas*es, mis ilmus 1798.a. veel Pärnu-Kuressaare postmaanteed märgitud ei ole.

17.saj. II poolel ja 18.saj. I poolel kasutati postijaamadena kõrtse, vastavalt sellele oli ka nende vahelised kaugused tunduvalt väiksemad - 4-5 korda väiksemad kui 18.saj. II poolel kohtkindlaks kujunenud postijaamade vahel. Nii võib näiteks 1672.a. Tallinn-Narva vaheliselt postiteelt märkida Jõelähtme postijaama kui arvult viiendat Tallinnast arvestades (18.saj. II poolel esimene).

Pärnu-Kuressaare vaheline postmaantee ei oma 18.saj. erilist tähtsust ja riikliku postikorralduse kindlamat algust saab täheldada alles 18.saj. lõpust. I.G.von Bergi kirjast Eestimaa kubernerile parun Üksküllile selgub²⁰⁾, et juba 1787. a. tahtis tollaegne Eestimaa- ja Liivimaa kindralkuberner

krahv von Braun panna Eestimaa Rüütelkonnale kohustuse organiseerida Pärnu ja Kuressaare vahel kindel postiühendus. Tol ajal Rüütelkond keeldus, viidates materiaalsete võimaluste puudusele ja kehtivale ülevenemaalisele süsteemile, kus maakonna- ja kubermangulinnade vahelist postisidet ei esine. Rüütelkond ei pea ka postiside organiseerimist sel traktil vajalikuks, kuna harilikku kiriposti on alati vedanud ja veavad edasi Muhu talupojad. Peapõhjuseks oli nähtavasti aga siiski asjaolu, et kõneall olev postitrakt asus Liivimaa kubermangu maa-alal, seega võõral territooriumil.

Eestimaa Rüütelkonna vastuseis jäetakse tähelepanemata ja Imperaatori korraldusel organiseeritakse 1788.a. Pärnu-Kuressaare postitrakt. Postikorralduse iseloom selgub ühest ürikust, nr.1480, 23.aug. 1811.aastast, kus kirjeldatakse, et postiside on organiseeritud kahes osas, kahesuguste ettevõtete poolt. Nimelt harilik post hoitakse ülal Liivimaa kubermangu poolt, kiirpost aga Eestimaa kubermangu poolt²¹⁾. Harilikku posti veavad Muhu talupojad, kelle käsutuses on 6 hobust. Kiirposti ehk Väina posti piirkond ulatub Virtsust kuni Eestimaa kubermangu piirini ca 31 versta. Sellel teel on organiseeritud 3 postijaama - igas 2 hobust. Juhtkond, igas jaamas ülem ja postiljon, asub Virtsu ja Väina kõrtsides, Pajumaal ja Mustal.

1800.a. selgub, et postikorraldus on taoline kui eelkirjeldatud, kuid jaamad on Väina (20 hobust), Virtsu (17 hobust) ja Musta (11 hobust)²²⁾. Seda kordab dokument 1802.aastast.²³⁾

Fraeguse kõrtsihoone ehitus pärineb tõenäoselt aastatest 1830-1834. 1829.aastast on säilinud arvestus²⁴⁾, mille järgi Saaremaa provintsi kogukonnad, välja arvatud kogukonnad Muhu kihelkonnas, on kohustatud maksma igalt hingelt 14,5 kop. Kuu vastu postijaama hoonete ehitusmaterjalide ostmiseks. Palkide,

katusekivide, plankude, lattide ja lubja ostusumma moodustas 2429 rbl. 95 kop. Ehitustööd toimuvad aastatel 1833-1835²⁵⁾. Ajavahemikus 1. oktoobrist 1834 kuni 1. aprillil 1835 korjatakse eelpool nimetatud kogukondades igalt hingelt 8 kop. postijaamade ülalpidamiseks²⁶⁾.

Kuivastu postijaama ehituseks korjatud maksude kohta on säilinud 1835. aastast kassaraamat²⁷⁾. Taoline kassaraamat (samast aastast) on Saaremaa postijaamade ülalpidamise kulude katteks tehtud sissemaksete registreerimise kohta säilinud²⁸⁾. 1836. a. ehitatakse Tiirimetsa mõisa poolt kõrts²⁹⁾, kuid seda ei ole nähtavasti postijaamaks kasutatud. Ajavahemikus 1838-1848 varustatakse Kuivastu-Kuressaare postimaantee kivist vastapostidega, postijaamade, külade ja teede siltidega³⁰⁾. Umbes samal ajal varustatakse postijaamad päikese kelladega³¹⁾, nimelt 1844-1848. a. vahel. Aastatel 1847-1848 suurendatakse postihobuste, ekipaaži ja teenistujate arvu, samuti hangitakse kummiga postitõldu.

1852. a. avatakse Kuivastu postijaamas eri postiekspeditsioon.³²⁾

1853-1854. aastail tehakse Kuivastu postijaamas kaks uut ahju³³⁾, 1858. a. remonti³⁴⁾, viis aastat hiljem aga toimuvad seal mingid ümberhitused³⁵⁾, mis jätkuvad veel 1864. a.³⁶⁾ Nähtavasti kestavad need ümberhitused veel paar-kolm aastat, sest alles 1867. a. on andmeid ehitustööde lõpetamisest³⁷⁾. Üksteist aastat hiljem toimub jällegi lõpuleviidud hädavajalike sisustustööde vastuvõtmine³⁸⁾. Kuivastu postijaama töö on olnud alati teiste omasuguste tööst keerulisem. Peale maad mööda postiveo pidi ta organiseerima ka posti ülevedu suurest väinast, mis nõudis lisa ülalpidamiskulutusi³⁹⁾ ja oli halbade ilmastikuolude juures tihti takistatud.

1891.a. remonditakse Kuivastu postijaamas 4 reisisjate-tuba⁴⁰⁾. Jooksvat remonti tehakse pidevalt, näiteks 1890-1912⁴¹⁾, 1880.a. kahes suvetoas⁴²⁾.

Saaremaa rüütelkonna fondis, f.857, nim.2, s.-ü.1888 peaks leiduma rida Saaremaa hobupostijaamade plaane.

1846.a. C.G.Rückeri kaardil, kus kajastuvad andmed enne 1839.a. paiknevad Pärnu-Kuressaare teel järgmised postijaamad: Rindali, Kiisa, Kuivastu, Orissaare, Vana-Löve ja Kuressaare. Virtsus on märgitud vaid kõrts Vana-Virtsu nime all. 1850.a. on märgitud samal trassil Rindali, Kiisa, Virtsu, Kuivastu, Vahtna, Orissaare, Uus-Löve ja Kuressaare.

1867.a. kaardil on viidud Rindali postijaam üle Rajale ja 1883.a. kaardil Uus-Löve jaam Lövele.

1860.a. ühendatakse Pärnu-Kuressaare postmaantee Tallinnaga, siis tulevad ehitusele puidust spetsiaalsed postijaama-hooned Riisipere-Liival, Ristil ja Turplas. Eelmistega sarnase plaani järgi ehitatakse ka kivist Lihula postijaama hoone.

Postijaama üleviimine Vana-Lövelt Uus-Lövele toimub 1846. a., sest sel ajal (1844-1846) käivad seal ehitustööd⁴³⁾. Veel kord uuendatakse Uus-Löve hooned 1878-1880.aastail⁴⁴⁾ ja remonditakse 1893-1894.a.⁴⁵⁾

Maikuu 1873.a. põleb Uus-Löve osalt maha⁴⁶⁾. Paar aastat hiljem ehitatakse uus tall ja töllakuur⁴⁷⁾.

Orissaare postijaamas toimuvad 1859-1861.a. osalised ümber-ehitused ja uus ^{si-}stamine⁴⁸⁾. Kuid juba 1848-1849.a. ehitatakse Orissaares üks töllakuur hobuste talliks ja rajatakse hoone ekipaažile⁴⁹⁾ ja värvitakse postijaama hooned üle uue õlivärvi⁵⁰⁾. Hiljem toimub seal aga terve rida remonte, 1878.a., 1882-1883, 1891, 1889-1893, 1897-1912, 1889-1915.

Vahtna kohta on alati juures nimetus kõrts. Kõigepealt

Vahtna kõrtsi sisustamine 1877-1880⁵¹⁾, pärast seda kõrtsi uuendatus⁵²⁾.

1892-1911.a. toimub Kuressaare postijaama hoone juures pealeehitustöid⁵³⁾.

Veel 1916.a. rajatakse kihelkonnal hobupostijaam⁵⁴⁾.

3. Osatähtsus kõrts-postijaamade rühmas muinsuskaitse seisukohalt.

Kuivastu kõrtsil on muinsuskaitse seisukohalt oluline tähtsus. Kahe talliga kõrtsihoonete tüübi hulgas on tal erilisel väljapaistev koht väga harva esineva plaanilahendusega hoonena. Eesti kõrtside hulgas on seni teada-olevail andmeil ainult paar sellist L-kujulise vormiga kõrtsihoonet. Seega väga unikaalne eksponaat.

Kuivastu kõrtsihoone on oma dolomiidist raidkivi sammassassadiga väga iseloomulikuks ja ilusaks näiteks Saaremaa kiviarkitektuuris. Taolisi klassitsistlikke sammassassade näeme veel vaid Kuressaare kaubahoovil, ometi on neid varem olnud palju rohkem. Iseloomulikke sammassportikuid ja sammassõdusid oli veel näiteks Kuressaares Tallinna tänavalgi mitmel majal üsna hiljuti säilinud, tänaseks on kõik hävinud. Seetõttu tuleks hoolt kanda, et need viimasedki ilusad sammassassadide esindajad alal hoiduksid.

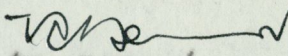
Virtsu-Kuressaare vanalt postmaanteelt ei ole järgi peale Kuivastu kõrts-postijaama ühtegi teist. Kuivastu kõrtsi asukoht Kuivastu sadamas on suurepärase koht kõrtsi kaasaegsetel ülesannetel kasutamiseks. Tema mõningane eemaldatus sadamast ei ole mootorsõidukite ajastul oluliseks takistuseks.

Kuivastu kõrtsihoonel kui tõelisel kunstiteosel maaehitiste hulgas, unikaalsel tüübi esindajal, populaarsel kultuuriloolisel mälestisel on õigus edasi elada ja peale hooldusravi kaasaegsesse elurütmi sekkuda.

4. Kultuurilooline tähtsus.

Teatava kultuuriloolise väärtuse annab Kuivastu kõrtsihoonele kirjanik-luuletaja, keeleteadlane ja kirjandusloo kirjutaja Villem Grünthal-Ridala (1885-1942), kes on kõrtsihoones sündinud. Rahva hulgas tuntakse kõrtsihoonet kaunis laialt Ridala kõrtsina, vaatamata sellele, et seal mingit mälestustahvli Ridala nimega ei eksisteeri. Nimetuse on populaarseks teinud luuletaja oma sünnisaare looduse ilu pisut sentimentaalse, realisti tähelepanelikkuse ja igatsevalt romantilise esitusega.

Koostanud:

/K. Aluve./

Kasutatud allikad ja kirjandus

- 1) Johansen, P., Das Rechnungsbuch der Kegelschen Kirchengenossen 1472-1553, Reval 1926, lk.23-24.
- 2) Eesti NSV Ajaloo Lugevik I, Tallinn 1960, lk.110.
- 3) Paucker, J., Die Herren von Lode und deren Güter in Ehstland..., Dorpat 1852, lk.32, TLA XI-63, T.III, 53.
- 4) Bunge, Toll, Est und Livländische Brieflade I Theil, I Bd., Reval 1856, lk.470, dok.870.
- 5) Paucker, J., Die Herren von Lode und deren Güter in Ehstland..., Dorpat 1852, lk.39, TLA XI-63.
- 6) Olevik 1902, nr.6-7 tsiteerib Чернышев, Собрание материалов и статей по истории Псковской губернии, III. III, lk.127.
- 7) Pihlak (Männisalu), M., Keeru mõtte ajalooline areng, Tallinn 1960, VKI Arhiiv, P-220, lk.6,7.
- 8) Soom, A., Reisimisest ja maanteekõrtsidest Eestis XVI sajandil "Sõna" nr.3 (1948), Stockholm 1948, lk.126 (cit. Soom, Reisimisest).
- 9) Liefländische Lander-Ordnung, Riga 1707.
- 10) Soom, Reisimisest, lk.126.
- 11) Soom, Reisimisest, lk.126,127.
- 12) Soom, A., Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, Lund 1954, lk.138,139.

- 13) Leesment, L., Saaremaa halduskonna finantsid 1618/19. aastail, Tartu 1933, lk. 35.
- 14) Soom, A., Reisimisest, lk. 127.
- 15) Viires, A., Chr. H. J. Schlegeli "Reisen in mehrere russische Gouvernements", etnograafilise allikana. Etnograafia Muuseumi Aastaraamat XVI, Tallinn 1959, lk. 261-262 (V 357-359).
- 16) Пухазе, К. И., Народное зодчество Эстонии, Ленинград 1964, кн. 70-я и 71, стр. 63.
- 17) Barsauskas, J., ..., Lietuvių liaudies architektūra II, Vilnius 1968, joon. 57.
- 18) Brotze, J. C., Sammlung verschiedener Liefländischer monumente, Prospecte, Wapen VIII leht 118. Käsikiri Läti TA Fundamentaalaramatukogus.
- 19) RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 757.
- 20) RAKA, f. 29, nim. 1 k. I, s.-ü. 285
- 21) Samas, dok. nr. 1480.
- 22) RAKA, f. 29, nim. 1 k. I, s.-ü. 52A, lk. 231.
- 23) RAKA, f. 29, nim. 1 k. II, s.-ü. 52B, lk. 109.
- 24) RAKA, f. 957, nim. 2, s.-ü. 1553.
- 25) RAKA, f. 957, nim. 2, s.-ü. 276.
- 26) RAKA, f. 957, nim. 2, s.-ü. 1556.
- 27) RAKA, f. 957, nim. 2, s.-ü. 1497.

- 28) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.1498.
- 29) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.285.
- 30) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.299.
- 31) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.381.
- 32) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.466.
- 33) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.500.
- 34) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.549.
- 35) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.600-a.
- 36) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.600-b.
- 37) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.633.
- 38) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.724.
- 39) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.745.
- 40) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.768.
- 41) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.818.
- 42) RAKA, f.597, nim.2, s.-ü.556.
- 43) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.478.
- 44) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.725.
- 45) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.865.
- 46) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.687.
- 47) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.701.

48) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.567.

49) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.414.

50) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.452.

51) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.732.

52) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.808.

53) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.855.

54) RAKA, f.957, nim.2, s.-ü.1049.